

КОСТЯНТИН УШИНСЬКИЙ

В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анатолій Павко
доктор істор. наук, професор,
заст. директора
НДІ українознавства
МОН України,
академік Академії наук вищої
школи України,
м. Київ

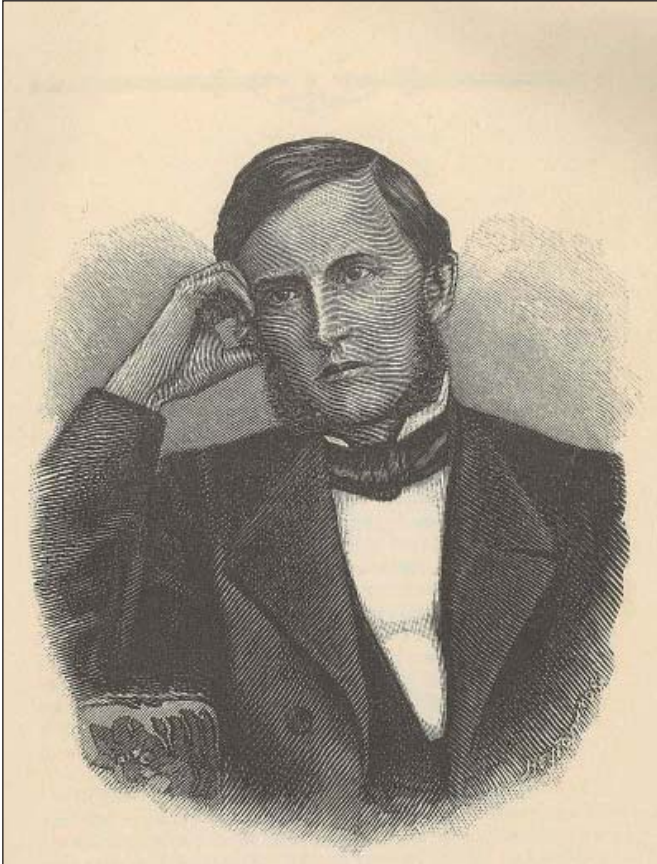

Людмила Курило
канд. пед. наук, доцент,
пров. наук. співроб.
НДІ українознавства
МОН України
лауреат Почесної відзнаки
НАПН «К.Д. Ушинський»,
м. Київ

2 березня 2024 року виповнюється 200 років від дня народження видатного педагога *К.Д. Ушинського*. Інтелектуальна спадщина вітчизняних діячів науки, корифеїв світової наукової думки традиційно перебуває в об'єктиві прискіпливого аналізу сучасних дослідників. Значною мірою їх пізнавальний інтерес до цієї проблематики пов'язаний з прагненням з'ясувати рівень належності імен видатних постатей та їх творчих здобутків до української та європейської ідентичності, цивілізаційної спільноти. Окреслений нами напрямок новітніх наукових дискурсів та студій ще більше актуалізований в умовах викликів глобального світу та особливо під час повномасштабної російсько-української війни. Чільне місце в цьому сегменті дослідницького пошуку займає всебічне і разом з тим конструктивно-критичне вивчення наукових здобутків одного з фундаторів української педагогіки Костянтина Дмитровича Ушинського. Безперечно, вони є невід'ємною складовою культурно-історичної спадщини України. Потужна у науковому сенсі педагогічна спадщина К. Ушинського належать до скарбниці європейської та світової культури, а тому має бути предметом національної гордості українців.

На нашу думку, українознавчій, зокрема історико-педагогічній науці, вкрай необхідно повернути із невиправданого забуття імена тих співвітчизників, які зробили свій вагомий внесок у європейську та загалом і світову науку. Адже сила українців полягає не тільки в їх фізичному та психічному здоров'ї, здатності до швидкої адаптації до будь-яких змін у суспільному житті, але й в інтелекті та генетичній історичній пам'яті, унікальних культурно-історичних традиціях європейського взірця. Серед педагогів, які плідно й безкорисливо працювали на ниві вітчизняної освіти та науки в різні історичні епохи та періоди, слід назвати *В. Мономаха, І. Борецького, М. Смотрицького, О. Барвінського, О. Русова, П. Стебницького, К. Ушинського, М. Пирогова, В. Сухомлинського* та багатьох інших світочів педагогічної думки. Оскільки авторитетні імена та унікальний творчий потенціал багатьох з них було «привласнено іншими культурами», тому важко не погодитися з думкою академіка НАН України *І. Дзюби*, що їх потрібно повернути Україні. Саме в цьому контексті варто згадати ім'я Костянтина Дмитровича Ушинського – корифея української педагогічної думки, якому, без сумніву, належить чільне місце серед таких класиків європейської педагогіки як чеський педагог-гуманіст *Амос Коменський*, французький філософ-просвітител, педагог *Йоган Генріх Песталоцці*, німецький педагог *Адольф-Вільгельм Дістервег*, італійська педагогиня *Марія Монтессорі* та інші.

Зауважимо, що в даному випадку феномен «чужих рук» полягає в тому, що на збагачення російської культури працювало чимало видатних українців. Проте були й протилежні випадки. Вони, зокрема, були пов'язані з тим, що діячі культури доступними їм засобами намагались захистити права та інтереси українців. Саме тому однією з актуальних проблем сучасної педагогіки як науки та навчальної дисципліни є всебічне, глибоке, неупереджене вивчення та критичне переосмислення педагогічної спадщини тих діячів української культури, які працювали на чужих теренах і виявляли свої погляди в іншомовній формі. До таких яскравих інтелектуальних феноменів належить життя і педагогічна спадщина К. Ушинського (1824–1870) – українського російськомовного педагога і громадського діяча. Мають рацію ті сучасні дослідники, які вказують на те, що його наполеглива, самовіддана праця у царині освіти та науки потребують нового, вдумливого прочитання, оскільки більшість літератури, присвяченій видатному вченому, була опублікована в історичний період, окреслений періодом кінця XIX – 80 рр. XX ст., а тому зазнала ідеологічних деформацій.

Портрет К.Д. Ушинського. 1859 р.

На сучасному етапі, особливо під час військової агресії Росії проти України, нагальною є потреба у дослідженні значення творчої постаті К. Ушинського в історії української педагогічної думки та розкритті його органічної єдності з українством.

Досить перспективною і вартісною у науковому сенсі проблематикою, тісно пов'язаною з визначенням української національної ідентичності, К. Ушинського є тема «Ушинський і Україна». У цьому зв'язку варто вказати на те, що К. Ушинський близько 20 років прожив в Україні. Один із його сучасників писав, що, хоч він народився в Тулі в родині державного службовця, але Україну завжди вважав своєю батьківщиною, пристрасно любив її і згадував про неї з захопленням. Українське коріння великого педагога генетично пов'язане з його матір'ю. Відомо, що **Любов Степанівна Карпинська (Гусак)** походила з родини українського письменника й громадсько-політичного діяча XVIII ст. **Василя Канніста**, автора «Оди на рабство», в якій висловлювався протест проти політики російського самодержавства в Україні.

Дитячі роки життя майбутнього педагога пройшли на Полтавщині. Згодом родина Ушинських переселилася на околицю Новгород-Сіверського (Чернігівська губернія) в садибу батька. Будинок був розташований на високому березі Десни в оточенні великого саду, обсаженому крилатими дубами та липами. У своєму незакінченому автобіографічному творі «Спогади про навчання у Новгород-Сіверській гімназії» К.Д. Ушинський вказав на чинники, які значною мірою вплинули на формування його як особистості. Насамперед, це природа рідного краю. Протягом всього життя К. Ушинський з любов'ю згадував мальовничі береги Десни, зелені яри весною, покриті золотим листям дерева, і затишний сад.

Він зворушливо описав своє навчання в Новгород-Сіверській гімназії – найстарішій в Україні. Відомими вихованцями цієї гімназії були, зокрема, перший ректор Київського університету **Михайло Максимович**, письменник і громадський діяч **Пантелеймон Куліш**.

Слід зазначити, що в радянський період, та навіть і в перші роки незалежності, на українському походженні К.Д. Ушинського в офіційних виданнях не наголошувалося. У словниках, енциклопедіях, підручниках з історії педагогіки К. Ушинського називали «великим російським педагогом», «основоположником наукової педагогіки й народної школи в Росії». Проте К. Ушинський знав про своє національне коріння і розповідав своїм знайомим та соратникам. Наполягаючи на своєму українському походженні, він рішуче стверджував: «*Ні, я українець: рід наш старовинний, малоросійський, дворянський. Всі родичі, діди, дядьки і батьки були українцями, народилися і поховані в українській землі*». Мали місце й певні колізії у трактуванні життєвого і творчого шляху відомого педагога. Зокрема, у 1930-х роках у радянській педагогіці його називали «реакціонером», а з 1940-х років – «видатним вітчизняним педагогом», а в 1945 році Раднарком запровадив медаль імені К.Д. Ушинського. Саме в Україні минули дитячі роки педагога, саме в Україні він жив зі своєю родиною, сюди поспішав з-за кордону після повернення із подорожі по країнах Європи. Ушинський навіть планував оселитися з родиною в Києві. Він купив будинок по вул. Тарасівській і перевіз свою дружину з дітьми.

Куди б не закидала доля К.Д. Ушинського, він через усе життя проніс гарячу любов до України, до її працюючого народу з його неповторним гумором, поетичною і пісенною мовою. Часто приїздив К. Ушинський до рідних місць, щоб набратися творчої наснаги, поспілкуватися з природою. Поховано Костянтина Дмитровича в Києві, на кладовищі Видубицького монастиря, на березі Дніпра, під старим каштаном. На могилі К.Д. Ушинського викарбовано вірш відомого українського поета **Павла Тичини**:

**В роки царської сваволі,
Він жадав народу волі,
Працював для Батьківщини
Душу розумів дитини,
Школу рятував з безодні, -
Став безсмертним він сьогодні.**

Необхідно підкреслити, що особистість вченого-педагога рельєфно відбилася в його чисельних працях, які глибиною і красою авторської думки, витонченістю стилю й афористичністю мови не поступаються художнім творам. Багатобарвна педагогічна спадщина К.Д. Ушинського представлена як новаторськими монографічними дослідженнями на кшталт монографії «Людина як предмет виховання», так і оригінальними підручниками для дітей, такими, як, наприклад, «Дитячий світ» (1861), «Рідне слово» (1864), які витримали понад 150 видань. Слід зазначити, що науковий доробок Костянтина Дмитровича охоплює всі вузлові питання педагогіки, зокрема форм та методів навчання і виховання. В основу своєї педагогічної концепції Костянтин Ушинський поклав ідею народності, яка передбачала виховання національно свідомої особистості, патріота й громадянина в національній за змістом та формою демократичній системі освіти.

На переконання К. Ушинського, повноцінним народним можна вважати лише те виховання, яке допомагає розвивати національну самосвідомість, громадянські почуття, зберегти й примножувати здобутки національної культури. Під час подорожі Західною Європою і знайомства з системами навчання різних країн Костянтин Дмитрович звернув увагу на те, що при наявності спільних рис кожна з національних освітніх систем Європи має свою мету та особливі засоби її досягнення. Він висловив слушну думку про те, що відповідність виховних систем національному характеру та устремлінням народу значною мірою залежить від можливості громадськості впливати на школу і шкільну політику держави.

На думку видатного педагога, основним напрямом втілення ідеї народності в освіті варто вважати навчання рідною мовою. Рідну мову К. Ушинський назвав найкращим педагогом, найкращим вихователем. У статті «Рідне слово», вчений емоційно і разом з тим переконливо обґрунтував педагогічне, історичне та культурне значення рідної мови в суспільному житті. «Мова, – підкреслював К. Ушинський, – найважливіший, найбагатший зв'язок, що з'єднує віджилі і майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле». Він вважав, що рідна мова є цвітом усього духовного життя народу, а тому «поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ».

К. Ушинський вказував й на те, що мова – це не лише слова, засіб комунікації, а й відображення історії, культури, природи, господарської діяльності й характеру народу, саме тому, щоб зрозуміти народ, необхідно вивчити його мову. «Коли зникне народна мова, народу немає більше», – застерігав педагог і назвав найбільшим насильством зазіхання на мову народу. У праці «Педагогічна подорож по Швейцарії» К. Ушинський стверджував, що мало користі дає дитині та школа, де все їй чуже й незрозуміле, із якої вона намагається якнайшвидше втекти додому. Така школа, на думку К. Ушинського, позбавлена перспектив, оскільки не сприяє розвитку дитини на природному для неї ґрунті.

У науковому сенсі значну пізнавальну цінність складає розроблена К.Д. Ушинським педагогічна система. Вона є одним з повчальних зразків творчого використання вченим традицій народної педагогіки. Слід підкреслити, що народний елемент є органічною частиною педагогічної спадщини. Яскравим втіленням принципів народної педагогіки К.Д. Ушинський вважав фольклор. Адже саме фольклор найповніше відбиває етнічну своєрідність кожного народу, зумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами життя, географічними особливостями країни. У фольклорі живе народне слово, значення якого у формуванні людини так високо піднесене педагогом, виступає в найдовершенішому вигляді.

Слід сказати про те, що славнозвісний підручник К. Ушинського для початкової школи «Рідне слово» побудований переважно на фольклорній основі. Нагадаємо в цьому зв'язку, що фольклор містить важливі елементи цивілізаційної культури. Разом з тим фольклорний матеріал відповідає одній з принципово важливих вимог К. Ушинського щодо якості дидактичного матеріалу – небуденність форми. Величезна популярність його підручника серед викладачів, дітей, їхніх батьків пояснюється, насамперед, творчим використанням у ньому національних традицій народної педагогіки.

Проведені фахівцями дослідження показали, що у підручнику в кількісному співвідношенні до загального матеріалу у першій частині книги вміщено понад 75, а у другій – 50 % фольклорних творів. За підрахунками дослідників, К. Ушинський ввів до «Рідного слова» 366 прислів'їв і приказок, 62 загадки, 51 байку і жарт, 32 народні казки, 22 народні пісні, 7 скоромовок, низку оповідань та віршів. До цього часу незмінним успіхом у дітей користуються перероблені автором і вміщені до підручника такі казки, як «Ріпка», «Золоте яблучко», «Колобок», «Козенята і вовк», «Сивка-бурка» та ін.

К. Ушинський включив до своїх навчальних посібників з українознавства чимало етнографічно-побутових описів українського життя, його свят: обжинки в кінці літа, ходіння з вертепом узимку та ін.

Отже, славетний педагог-українець Костянтин Дмитрович Ушинський зробив вагомий внесок у становлення та розвиток вітчизняної освіти, виховного ідеалу педагогічної думки. Він щиро уболівав за долю української мови, за майбутнє народних шкіл в Україні, глибоко відчував свою генетичну спорідненість з рідною землею. Напружене, творче, яскраве, хоч і не довге життя К. Ушинського, його оригінальна різнобарвна педагогічна спадщина, її інтелектуальний потенціал переконливо свідчать про належність корифея вітчизняної педагогічної науки до європейської культури.

Настав час повернути ім'я, продуктивні ідеї, оригінальні праці Костянтина Дмитровича Ушинського – великого українського педагога. Його унікальна педагогічна спадщина, яка увійшла до золотого фонду європейської та світової педагогічної літератури, є національною гордістю України. ■

Пам'ятник Костянтину Ушинському в сквері Ушинського на Солом'янці в Києві. Відкрито в 1974 р.
Скульптор О. Скобліков, архітектор А. Ігнащенко.